

Jačanje neizravnih diskriminacija ili što je to kulturalni rasizam?

Tariq Modood

U dugoj povijesti rasizma, upravo je njegov devetnaestostoljetni biologizam ono što je iznimka, a sigurno da su najstariji europski rasizmi, antisemitizam i islamofobija, kulturalni

Tijekom osamdesetih godina nekoliko je sociologa i antirasista prepoznalo rastuću prisutnost britanskog "novog rasizma". Tvrđilo se da nakon Holokausta i sveobuhvatnog diskreditiranja devetnaestostoljetnog znanstvenog rasizma, rasizam utemeljen na biološkim teorijama superiornih i inferiornih rasa kao javni diskurz više nije intelektualno ni politički održiv. Umjesto toga pojavio se *rasizam zasnovan na kulturalnim razlikama*, na "prirodnoj" sklonosti ljudskih bića prema svojoj vlastitoj kulturnoj skupini i nekompatibilnosti između različitih kultura, čije je miješanje ili koegzistencija u jednoj zemlji, tvrdilo se, bilo osuđeno da dovede do nasilnog društvenog sukoba i razvrgavanja društvenih veza. Rasizam je bio taj za kojega se govorilo da je najprije artikuliran u govorima Enocha Powella kasnih šezdesetih, zatim othranjen u intelektualnim krugovima Nove desnice sedamdesetih, postavši slavan ranih osamdesetih publicitetom što je dodijeljen polemičkom iskazu pisaca povezanih s radikalnim desničarskim časopisom *Salisbury Review*, kada ga preuzimaju i šire mnogi novinski kolumnisti te vodeći autori – kako u ozbiljnim novinama, tako i u tabloidima.

Kulturalna koncepcija rase

No, nekoliko komentatora brzo je uvidjelo da taj "novi rasizam" nije osobitost engleske Nove desnice, nego je dio mnogo većeg intelektualnog i političkog pokreta. Étienne Balibar je, na primjer, tvrdio da je riječ o *nastavku "rasizma u eri dekolonizacije*, preokreta populacijskih pokreta između starih kolonija i starih metropola". Novi rasizam razvio se kao izraz problema asimilacije ili integracije kulturalno "primitivnih" i "zaostalih" naroda u moderne civilizacije; imigrantskog vala koji se slijeva, primjerice, u Francusku, kao "zemlju ljudskih prava". Njegov prototip Balibar vidi u modernom antisemitizmu o kojemu piše: "Tjelesne stigme imaju važnu ulogu u rasističkoj fantazmagoriji, no više kao znakovi duboke psihologije, kao znakovi duhovne baštine, a ne biološkog naslijeđa". Takva interpretacija rasizma, ističe Balibar, osobito je korisna u objašnjavanju francuske kolonijalne opresije muslimana i suvremene muslimofobije, pa Balibar posuđuje pojam od Pierrea-Andréa Taguieffa, identificirajući ga kao

“razlikovni rasizam”. I David Goldberg je zasigurno u pravu u svojoj procjeni da “od Drugog svjetskog rata, a osobito u posljednjih petnaest ili dvadeset godina, kulturalna koncepcija rase polako nadjačava sve ostale. Postala je paradigamska”.

Dakle, ne treba misliti da je kulturni rasizam nastao s britanskom Novom desnicom. On ima mnogo veću međunarodnu i povijesnu dubinu. Zaista bi se moglo reći da je u dugoj povijesti rasizma upravo njegov devetnaestostoljetni biologizam ono što je iznimka, a sigurno da su najstariji europski rasizmi, antisemitizam i islamofobija, kulturalni. Čak i suvremena inačica kulturalnog rasizma određenog kao “novi rasizam” svakako prethodi govorima i napisima političara i intelektualaca Nove desnice koji su u stvari dali ideološki izraz ekstremnoj verziji “zdravorazumskog” ili narodnog rasizma, koji postoji već dugo. Zasigurno je star koliko i imigracije iz New Commonwealtha i naseljavanja u Britaniji protiv kojih je bio usmjeren i koji su bili poticaj njegovu razvoju, iako je postao otvoreniji kako su prisutnost tih naseobina i multikulturalni izazov koji one postavljaju postajali očitiji. Nazvat ću to *narodnim osjećajem*, jednako kao i kulturalno utemeljenim razlikovnim tretmanom, postupcima, politikama i ideologijama kojima je *narodni osjećaj* poslužio kao poticaj uspona ili je postao dio “kulturalnog rasizma”, da bismo ga razlikovali od biološkog rasizma.

Ideologije prisilne asimilacije

Dok je biološki rasizam antipatija, isključivanje i nejednak tretman naroda na temelju njihova fizičkog izgleda ili drugih nametnutih fizičkih razlika – u Britaniji upadljivo njihov nebjelački izgled predstavlja faktor različitosti – kulturalni rasizam na biološki rasizam nadograđuje daljnji diskurz koji evocira kulturalne razlike od navodne *britanske* ili “civilizacijske” norme kako bi ocrnio, marginalizirao ili zahtijevao kulturnu asimilaciju od skupina koje također pate od biološkog rasizma. Poslijeratni rasizam u Velikoj Britaniji bio je i jest u isto vrijeme kulturalni i biološki. Biološke interpretacije nisu vladale onim što je bjelački britanski narod, uključujući rasiste, mislio ili činio; kako su stvarali stereotipe, tretirali ili se odnosili prema nebijelcima. Biološke ideje imale su sve manje snage i u kontekstu osobnih odnosa i u konceptualizaciji skupine. Kako su se povećavale interakcije bijelih ljudi s nebijelcima, oni nisu postali nužno manje svjesni razlika između skupina, nego je bilo daleko vjerojatnije da će te razlike između skupina pripisati odgoju, običajima, oblicima socijalizacije i samoidentiteta a ne biološkom naslijeđu.

Implikacije razvoja naizgled “za-boje-slijepog” nacionalizma, koji kao da dobiva sve veću potporu, moraju biti razjašnjene. Vrlo moguće da će nam njegova prividna *bezbojnost* u praksi ipak donijeti postbiološku rasističku kulturalnu netoleranciju, odnosno da će neprijateljstvo protiv kulturalne razlike biti usmjereno prvenstveno protiv nebijelaca, a ne protiv bjelačkih manjina. Drugim riječima, čak i ako bude tako da rasizam po boji kože postane zaista zanemariv, još je moguće da funkcionira zajedno s kulturalnim rasizmom. Ono što možemo imati je situacija u kojoj je rasizam po boji kože potaknut i postaje snažan samo u kombinaciji s kulturalnim antagonizmom i predrasudama. Nikako nije nemoguć razvoj u kojem će se možda diskriminacije po boji kože smanjivati, dok će diskurzi koji napadaju kolektivne kulture manjinskih skupina rasti. U tom bi trenutku kulturalni rasizam došao na svoje. Prema mom mišljenju, prilično je moguće da ćemo u sljedećih nekoliko desetljeća biti svjedoci sve većeg opadanja rasizma prema kulturalno asimiliranim Afrokaribijcima i Azijatima, zajedno, ili *istovremeno*, s povećanjem rasističkih predrasuda prema ostalim, kulturalno “drukčijim” Azijatima, Arapima i nebjelačkim muslimanima.

Komunalne mete rasizma

Imati *nešto drugo* do europskog fizičkog izgleda može biti dovoljno da u suvremenim europskim društvima stvori mogući objekt rasističkog tretmana. No, takav fenotipski rasizam može također biti temelj složenijeg oblika rasizma. Ne tvrdim, međutim, da gdje god ima biološkog rasizma mora biti i kulturalnog, niti da se kulturalna isključivost pojavljuje samo u kontekstu rasizma, ili da treba biti preimenovana u “rasizam”. Etničke hijerarhije i vjerska diskriminacija, na primjer, mogu postojati i postoje u svebjelačkim i u svecrnačkim društvima –

u društvima u kojima skupine nisu diferencirane fizičkim izgledom. Moja je tvrdnja da će rasistički progonjene skupine koje imaju izražene kulturalne identitete ili život zajednice definiran kao "tuđinski", patiti od dodatne dimenzije diskriminacije i predrasuda. Neprijateljstvo protiv nebjelačke manjine vjerojatno će biti osobito žestoko ako je ta manjina dovoljno brojna da se reproducira kao *zajednica* te ima izrazit i cjelovit vrijednosni sustav koji može biti shvaćen kao alternativa ili moguća opasnost za normu. Posebno je važno prepoznati da rasizam tvori suprotnost i diskriminaciju protiv ne samo pojedinaca nego, prije svega, zajednica ili skupina.

Rasizam obično stvara vezu između razlike u fizičkom izgledu i (uočene) razlike u stavovima i ponašanju skupine. U suvremenim okružjima ta veza obično nije primitivno genetička ili biološka, no vjerojatno je da će počivati na povijesti, društvenoj strukturi, normama skupine, njezinim vrijednostima i kulturama. Kauzalna veza teško da će biti shvaćena kao znanstvena ili kao nešto što određuje, ali ona ostaje probabilistička i zbog toga omogućava iznimke. Dakle, europski narodi imaju dobre osobne odnose s određenim nebjelačkim narodima, a ipak imaju stereotipe o skupinama iz kojih ti ljudi dolaze, vjerujući da skupine o kojima je riječ imaju velike probleme u prilagođavanju (uvredljivost itd.). Ti bijelci najčešće će poricati da su rasisti ("moj najbolji prijatelj je crnac..."). U stvari, to poricanje može biti iskreno zato što je moguće ne biti rasist u individualnom odnosu ili u kontekstu zajedničkih kulturalnih pretpostavki, a ipak biti rasist u stavovima prema skupinama. Takav kolektivni rasizam može biti nadjačan u tijeku međurasnog prijateljstva i zajedničkih stilova života gdje nebjelački prijatelj, na primjer, može pokazati da on ili ona jesu iznimka od stereotipa; pa ipak, s druge strane, također je jasno da unatoč takvom odnosu dva pojedinca, stereotipe može zadržati bijeli prijatelj (i, naravno, ne samo bijeli) koji će ih primijeniti na skupinu kao cjelinu.

Izravna i neizravna diskriminacija

Kulturalni rasizam vjerojatno će biti osobito agresivan prema onim manjinskim zajednicama koje žele zadržati – i to ne samo obrambeno – neke od osnovnih elemenata svoje kulture ili religije. Ako umjesto skrivanja svoje različitosti (osim boje njihove kože) neka kulturalna skupina želi iskazivati i braniti svoju razliku u javnosti ili zahtijeva da budu poštovani baš takvi kakvi jesu, vjerojatno će izazvati agresiju dominantne kulture. Neki od prvih istraživača rasne diskriminacije u Engleskoj bili su prilično jasni kada je riječ o postojanju boje kože i kulturalne komponente u rasnoj diskriminaciji, a ipak su onu prvu smatrali mnogo važnijom. Vodeća studija W. W. Daniela, na primjer, zaključila je: "Iskustva bijelih imigranata, kao što su Mađari i Ciprani, u usporedbi s crnim ili smeđim imigrantima, kao što su zapadni Indijci i Azijati, ne ostavlja sumnju da je glavna komponenta u diskriminaciji boja kože" (1968.). To je za Daniela dalje potvrđeno otkrićem da su zapadni Indijci doživljavali više diskriminacije od Azijata i on zauzima stav da se protiv ljudi koji se najviše fizički razlikuju od bjelačkog stanovništva provodi najviše diskriminacije; zbog toga su, tvrdi on, "predrasude protiv crnaca najdublje ukorijenjene i najraširenije". Nasuprot tome, on je smatrao da Azijati svjetlije boje kože pate od neke diskriminacije zbog kulturalnih razloga, ali kako postoji tendencija da se to smanjuje za drugu generaciju Azijata obrazovanih u Britaniji. Iako se njegovo predviđanje na površini čini razumnim, ono je previdjelo sve veću važnost koju bi kulturalni rasizam imao u određivanju stavova prema etničkim manjinama.

Moj se pokušaj da ustanovim postoji li pojava kao što je "kulturalni rasizam" dosad usredotočio na stereotipe, predrasude i diskurze, na percepcije i stavove koji su ne samo dio klime mišljenja nego vode do izravnih djela i postupaka rasne diskriminacije u područjima društvenog života kao što su zaposlenje, smještaj, škole, socijalna služba, izborna politika, i tako dalje. Međutim, postoji i dimenzija neizravne diskriminacije uključene u rasizam. Svoju predodžbu neizravne diskriminacije preuzimam iz British Race Relations Acts (1976.). Praksa ili politika ne moraju imati ikakve referencije na rasu ili etničke skupine, ali ipak mogu neproporcionalno staviti u lošiji položaj neke skupine više od drugih. Na primjer, politika tvrtke koja u popunjavanju radnih mjesta daje prednost domaćim ljudima formalno nije rasistička (i može čak datirati iz vremena kada Velika Britanija nije bila multikulturalna), no ako je lokalno stanovništvo slučajno pretežno bjelačko, ta politika oštećuje manjinske skupine. Ako nema izjednačavajućih opravdanih razloga u korist te politike (povezanih, na primjer, s efikasnošću

poslovanja), tada to čini neizravnu diskriminaciju.

Pluralniji antirasizam

Mora biti jasno da su mnoge vrste nerasističkih oblika socioekonomskih nejednakosti, osobito oblika klasnog ekskluziviteta – na primjer, predrasuda u korist Oxbridge-diplomata za određene vrste elitnih poslova – *prima facie* slučajevi neizravne rasne diskriminacije. Međutim, kulturalne razlike također mogu biti temelj za nenamjernu diskriminaciju. Svako društvo ima svoje načine obavljanja stvari – običaje, norme, kulturne preferencije i nagrade – koji odražavaju stav većine ili stav osobito cijenjene kulturalne skupine. Pripadnici nedominantne kulturne skupine mogu pojedinca lišiti, recimo, izvrsnosti u dominantnom jeziku i njegovim načinima predstavljanja ili pristupa određenim korisnim društvenim mrežama. Pripadnik bilo koje skupine koji nije uspio svladati ili prihvatiti uvriježene norme može shvatiti da je sustavno i u cijelosti teže ispuniti ciljeve koje te norme podupiru. Te norme mogu varirati od nevoljkosti da se uključe u društveno konzumiranje alkohola preko nošenja onoga što se smatra prihvatljivom, profesionalnom i odgovarajućom odjećom, pa do naglaska ili načina govora. Biti u lošijoj situaciji zbog vjere ili kulture znači biti žrtvom diskriminacije. Engleski običaj koji zahtijeva da osoblje radi petkom, na dan kolektivnog štovanja kod muslimana, dok priznaje da je nerazumno zahtijevati rad nedjeljom, nema nikakve opravdane temelje osim lokalnog običaja. Ono što se podučava u školama, karakter i raspoloživost medicinskih i socijalnih usluga, raspored programa televizije i radija, preferiranje određenih oblika zabave i kulture – sve mogu to biti mjesta kulturalno slijepe, neizravne diskriminacije.

Svjestan sam da će se koncept kulturnog rasizma kakav je ovdje razrađen nekima činiti perverznom. Činit će se kao još jedan primjer onoga što Robert Miles naziva "inflacijom značenja rasizma", stvorenog spajanjem dviju stvari – rasizma i kulturalne predrasude ili etnocentrizma – koji su očito prilično različiti, i time zamagljuju stvarnu prirodu rasističkog razmišljanja i ponašanja. Protiv toga mogu reći da, iako je točno da nema logičke veze između kulturalne predrasude i rasizma po boji kože, po istoj logici nema ni logičke veze između rasne diskriminacije i klasnih nejednakosti, a ipak, kada se to dvoje spoji, koncept rasne nepogodnosti dobar je za opisivanje situacije. Ili, ponovo: nema nužne veze između rasizma i seksizma, no znamo da mogu biti povezani i, kada to jesu, nastaje izrazita pojava u obliku stereotipa o podčinjenim azijskim ženama ili snažnoj crnoj ženi koja ne može zadržati svog muškarca. Slično tome, može postojati samo slučajna, bezosjećajna veza između predrasude po boji kože i kulturalne predrasude, točna samo za određena vremena i mjesta; a ipak, kada se dvije vrste isključivosti i opresije spoje, imamo izraziti fenomen vrijedan vlastita naziva i konceptualizacije.

U toj konceptualizaciji, daleko od zamagljivanja rasizma, učimo nešto o njemu: točnije, da – suprotno baš svakome tko piše o rasizmu, uključujući one koji naglašavaju specifičnosti različitih vrsta rasizma i njegovih artikulacija s nacijom, spolom, klasom i tako dalje – suvremeni britanski rasizam ne ovisi ni o kojem (čak ni neizrečenom) obliku biološkog determinizma. Istina, uvijek ima nekih referencija na razlike u fizičkom izgledu i/ili naslijeđu rasizma ranijih stoljeća, no to nije nužno referenca na duboku biologiju; manje fenotipske razlike su sve što se traži da se obilježi rasne skupine, stavi u stereotipe i tretira ih se u skladu s time. Biti sposoban izabrati pojedince na temelju njihova fizičkog izgleda i pripisati ih rasnoj skupini može biti ključni aspekt definiciji rasizma, no fizički izgled stoji samo kao označitelj rase, a ne kao objašnjenje ponašanja skupine. Rasisti pripisuju inferiornost, nepoželjnost, izrazite značajke ponašanja i tako dalje, skupini koju razlikuju po njezinu izgledu; no to ne implicira pretpostavku s njihove strane da su kvalitete ponašanja proizvedene biologijom a ne poviješću, kulturom, odgojem, određenim normama ili njihovom odsutnošću.

Mnogo više od boje kože

Možda je namjera taktike podcjenjivanja kulturalne dimenzije rasizma imati jednostavniju tezu za opovrgavanje i usmjeravanje energije i rasprave samo na rasizam po boji kože. No, ako je tako, ona neće uspjeti suprotstaviti se rasizmu i stvoriti osnovu pokreta s kojim se sve rasno

viktimizirane skupine mogu identificirati. Jer, ako je "novi rasizam" Nove desnice Enocha Powella i *Salisbury Reviewa* učinio išta, onda je to prikaže eksplicitnim i da razradi *kulturalni* determinizam, bez očitih bioloških tvrdnji, a svrha mu je da pobudi sumnje o mogućnosti asimilacije čvrsto povezanih "tuđinskih" manjina u naciju te da osporava ostvarivost reformističkog cilja pluralističke, multikulturalne britanske nacionalnosti. Tumačiti tezu kulturalnog determinizma usmjerenu na fenotipski identificirane skupine kao zamaskirani oblik biološkoga determinizma, što su neki antirasisti učinili, znači podcijeniti njegovu uvjerljivost za one koje sirovi biologizam ne impresionira. Antirasizam usko usredotočen na *rasizam po boji kože* jest, dakle, u najbolje slučaju djelomičan, a u najgorem, krivo usmjeren protuudarac Novoj desnici. Takav antirasizam može štetiti i čitavoj suvremenoj Britaniji. Ne uspijevajući na diskurz diskriminacije odgovoriti protudiskurzom inkluzije, takav se antirasizam ne uspijeva povezati s mnogim tjeskobama i porivima britanskih Azijata iz južne Azije. Pitanje ne glasi je li koalicijski antirasizam poželjan, nego koje vrste. Moja osobna sklonost i predanost jest zagovaranje pluralne politike koje ne privilegira identitete prema boji kože. Moramo prihvatiti ono što je ljudima važno i moramo biti bez predrasuda prema različitim formacijama identiteta. Političko *crnilo* je važan sastavni dio tog pluralizma, no ne može biti *upravo* sveobuhvatni temelj jedinstva. Kraj njegove prevlasti nije bez poteškoća i opasnosti, ali ga ne treba žaliti. Preduvjet za stvaranje koalicijskog pluralizma jest napuštanje iskrivljenog ideala solidarističkog monizma.

Nova javna filozofija rasne jednakosti i pluralizma mora težiti uvažavanju pluralizma i hibriditeta koji postoje na terenu, a ne da ih međusobno suprotstavljaju inzistiranjem na tome da neki načini kolektiviteta obezvređuju sve ostale. To je, usput budi rečeno, bila pogreška antirasizma osamdesetih. 🗨️

S engleskoga prevela Lovorka Kozole.

Cijeli tekst pod naslovom "Difference", Cultural Racism and Anti-Racism objavljen je u Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism, ur. Pnina Werbner i Tariq Modood, London, Zed Books, 1997. Oprema teksta redakcijska.

